

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 341-354.
Geliş Tarihi-Received: 03.02.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 28.02.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1247248

Kültürden Türkülere Yansıyanlar: Bitlis Türkülerinde Kadın

Reflections from Culture to Turkish Folk Songs: Women in Bitlis Folk Songs

Şule GÜMÜŞ*

Öz

Türkü; ezgi ile söylenen Anonim Halk Edebiyatı ürünlerinden biridir. Şiir ve müziği bir araya getiren türkü, içinden çıktığı toplumun kolektif bilinçdışı ve bilinçaltının yansımasıdır. Acılar, sevinçler, beklentiler kısacası yaşananlar ve yaşanamayanlar türkülerde varlık kazanır. Türküler ait oldukları toplumun en önemli kültürel bellek mekânlarıdır ve o toplumu oluşturan fertlerin duygu paylaşımını sağlayarak onları bir arada tutar. Türküler toplum hayatının beşikten mezara kadar her anını anlatabilecek zengin bir içerik dünyasına sahiptir.

Bu çalışmada Bitlis türkülerinde kadının ele alınış biçimleri değerlendirilmiştir. Bitlis kültür zenginliği olan bir ildir. Bu zenginlik türkülere de yansımıştır. Bitlis türküleri halkın geleneksel yaşamını, Bitlis'in coğrafi yapısını, ekonomik durumunu sanatlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda kadın da Bitlis türkülerine konu olmuştur. Kültürümüzde kadın; ana, eş, sevgili ve kardeş olarak değer görmüş tarih içerisinde sosyal ve siyasal açıdan önemli konumlarda yer almıştır. Toplum hayatında kadına verilen bu değer sözlü edebiyat ürünlerinde de yansımıştır. Bitlis türkülerinde de kadın toplumun hayat tasavvuruna uygun olarak işlenmiştir. Bitlis türküleri; doğrudan bir kadın için söylenenler, kadınların kişiliklerini ele alanlar, kadınların görünüşünü ele alanlar, kadının giyim kuşamını ve takılarını ele alanlar, kadına olan aşkı ele alanlar, kadınların yaşadıkları sıkıntıları ele alanlar, kadının toplumsal rolünü ele alanlar, kadına serzeniş içerenler ve kadın ağızlı türküler olmak üzere dokuz başlık altında tahlil edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde Bitlis türkülerinin, kadını kültürel yaşamdaki konumuyla ele aldığı tespit edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde günümüzün ve gelecek nesillerin hayat algısı inşa edilirken kadının sosyal hayattaki yeri konusunda türkülerin yol gösterici olacağını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türkü, Bitlis türküleri, kadın, sözlü edebiyat, sözlü tarih.

Abstract

Türkü (the Turkish folk song) is one of the products of Anonymous Folk Literature sung with melody. The Turkish folk song, which is the fusion of poetry and music, is the reflection of the collective unconscious and subconscious of the society from which it emerged. Pains, joys, and expectations, in short, those that are experienced and those that cannot be experienced, come into existence in Turkish folk songs. Turkish folk songs are the most significant cultural memory places of the society they belong to, and by sharing the feelings of the individuals

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, e-posta: sulezezer45@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7028-6292.

who make up that society, these songs keep them together. Turkish folk songs have rich content that can tell every moment of social life, from the cradle to the grave.

In this study, the way women are handled in Bitlis folk songs has been evaluated. Bitlis is a city that has a rich culture. This richness is also reflected in its folk songs. Bitlis folk songs artistically address the traditional life of the people, the geographical structure and the economic situation of Bitlis. In this context, women have also been the subject of Bitlis folk songs. In our culture, women have been valued as mothers, wives, lovers, and sisters and have taken place in important positions in social and political terms throughout history. This value of women in social life is also reflected in oral literature works. In Bitlis folk songs, women are handled according to society's conception of life. Bitlis folk songs are analyzed under nine titles, including those that are told directly about a woman, those that deal with women's personalities, those that deal with women's appearance, those that deal with women's clothing and jewelry, those that deal with love for women, those that deal with the troubles women that experience, those that deal with the social role of women, those that contain reproaches to women, and those that are sung by women. As a result of this analysis, it was found that Bitlis folk songs deal with women with their status in cultural life. From this point of view, it is possible to say that Turkish folk songs build the perception of the life of today and future generations, as well as guide the place of women in social life.

Keywords: Turkish folk songs, Bitlis folk songs, woman, verbal literature, verbal history.

Giriş

Türkü Anonim Halk Edebiyatı ürünleri arasında yer alan ve ezgi ile söylenen bir edebiyat ürünüdür. Şiir ve müziği bir araya getiren türkü halkın sanatlı söyleyişinin vücut bulmuş halidir. Türküler, içinden çıktığı toplumun kolektif bilinçdışı ve bilinçaltının yansımasıdır. Her türkü ortaya çıktığı toprakların öyküsünü terennüm eder. Acılar, sevinçler, beklentiler kısacası yaşananlar ve yaşanamayanlar türkülerde varlık kazanır. Türküler, ait olduğu toplumun yaşanmışlıklarını ve bilgeliklerini Türk dilinin varlık alanı içinde maziden atıye taşırlar. Bu yönüyle türküler sözlü tarihin kaynağı olabilmektedir (Durbilmez, 2007, s. 299- 301). Toplumun kültür kodlarını gelenekten geleceğe taşıyan türküler aynı zamanda kültür aktarıcılığı rolünü de üstlenmektedirler. Bir toplumun hayat tasavvurunu ve tarih sahnesindeki serencamını anlamak için türkülerine bakmak yeterli olacaktır.

Türküler ait oldukları toplumun en önemli kültürel bellek mekânlarıdır. Bu kültürel bellek mekânları " (...) hem sosyal hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcıdır. Türküler, ortak deneyim, beklenti ve eylem mekânlarında 'sembolik anlam dünyası' yaratarak, birleştirici ve bağlayıcı gücüyle güven ve dayanak imkânı sağlayarak insanları birbirine bağlar." (Assmann, 2001, s. 21). Toplum hayatının beşikten mezara kadar her anını anlatabilecek zengin bir içerik dünyasına sahiptir (Yiğit, 2022, s. 3).

Sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılması, eski ve güçlü bir geleneğe sahip olması, süreç içerisinde farklı alanlara yayılarak çeşitlenmelerinin meydana gelmesi, çoğunlukla anonim olması, yapı ve ezgi bakımından kendine has özelliklerinin olması bakımından türküler bir halkbilimi ürününde bulunması gereken tüm özelliklere sahiptir (Öncü, 2011 s. 8). Türküler hece ölçüsüyle bir veya dört mısralı bentlerle çoğu defa bağlantıların getirilmesiyle söylenen, her türlü ortamda icra edilen, manzum ve ezgili, anonim ürünlerdir (Yakıcı, 2013, s. 55). Herbert Jansky türkü terimini şu şekilde tanımlamaktadır:

"Büyük tarihî hadiseler karşısında halk kitlesinin sevinçlerini veya ümitsizliklerini büyük şahsiyetler hakkındaki saygılarını veya nefretlerini, gençler arasında geçen hazin aşk hikâyelerini, milli hece veznini ölçü alan ve kalpleri fetheden mısralarla derin bir muhteva içinde dile getiren edebî, aynı zamanda musiki bakımından ehemmiyete haiz olan ve kendine has bestelerle söylenen; dar

manasıyla ise tarihî bir vesika mahiyeti gösteren Türk halk şiirinin en eski türlerinden biridir.” (Jansky’den aktaran Yakıcı, 2013, s. 55).

Türkü sözcüğünün “Türk” sözcüğüne Arapça aitlik eki olan “î”nin eklenmesi ile meydana geldiği ve zamanla Türkçenin dil kurallarına uyarak “türkü” şeklinde kullanıldığına yönelik yaygın bir görüş söz konusudur. Buna göre türkü Türk’e ait olan anlamına gelmektedir. Elbette her milletin halkının ezgisi vardır, Türk milletinin halk ezgilerine türkü denmektedir. Türkünün terim olarak yazılı kaynaklarda yer alışı 15. yüzyıla denk gelmektedir (Dizdaroğlu, 1968, s. 255). Fakat yukarıda belirtildiği gibi türkünün Türklerin hayatındaki varlığı çok eskiye dayanmaktadır.

Türkü terimi yerine Anadolu’da “deyiş, deme, hava, yır, şarkı, düzme” sözleri de kullanılmaktadır. Türk dünyasına bakıldığında yır (Tatar, Kırgız, Kazak), beyit (Tatar, Nogay), ölüng (Kazak), koşuk (Kazak, Kırgız), koşgu (Türkmen) gibi kullanımlara rastlanmaktadır (Özbek, 1994, s. 64; Sakaoğlu ve Alptekin, 2006, s. 292-293). Tüm Türk dünyasında yaygın olan türkü Divanü Lügati’t-Türk adlı eserde “ır, yır” olarak yer alır (Atalay, 1992, s. 3).

Türkü araştırmacılar tarafından bir nazım şekli olarak tanıtılsa da çoğu araştırmacı türkünün çok farklı şekillerde vücut bulmasını delil göstererek buna itiraz etmiştir. P. Naili Boratav, Hikmet Dizdaroğlu ve Ali Yakıcı türkünün bir tür olduğunu savunur (Boratav, 2013, s. 155; Dizdaroğlu, 1968, s. 186; Yakıcı, 2013, s. 63). Öcal Oğuz’a göre ise türkü ne türdür ne de şekildir; farklı tür ve şekillerde icra edilen ve Türklere ait olan ezgilerdir (Oğuz, 2001, s. 16). Nazım türü ve nazım şeklinin belirlenmesinde ezgi önemli bir yer tutmakla birlikte, türkülerin ezgisi hem biçimle hem de türle ilişkilidir. “Ezgi yalnızca türü değil, şiirin (türkünün) yapısıyla ilgili olan ölçüyü de belirler” (Durbilmez, 2018, s. 49). Türküler genellikle hece ölçüsünün her kalıbıyla söylenebilir, bentler ise iki, üç, dört mısradan oluşabilmektedir. Ezgilerine göre ise türküler, uzun hava ve kırık hava olmak üzere temelde iki grupta incelenmektedir (Gazimihal, 1929, s. 60).

Türkü yakmaya neden olan olay ve durumun oluşturduğu duyguyu en derin şekilde hissetmiş ve sanatçı ruhlu bir kişiliğe sahip olan bir kişi yeni türküleri meydana getirir. Oluşturulan bu yeni türküler gelenekten izler taşır. Zaman içerisinde anonimleşen ve halka mal olan türküler asker ocağı, düğün, dernek ve kır eğlenceleri, okullar aracılığıyla geniş çevrelere yayılırlar (Özbek, 1994, s. 64). Günümüzde ise türkülerin yayılmasında elektronik kültür ortamları da etkili olmaktadır. Bayram Durbilmez’in bu konudaki değerlendirmesi şöyledir:

“Sözlü kültür geleneği içinde oluşum, gelişim ve aktarım yöntemlerine uygun, geleneğe bağlı olarak üretilen türküler yazılı kültür ortamlarıyla ve teknolojik gelişmelerle ortaya çıkan elektronik kültür ortamlarıyla tanıştıktan sonra da gelenek taşıyıcıları tarafından sözlü kültür ortamlarında aktarılmaya devam etmiştir” (2019, s. 260-261).

Türküler bir toplumun hayat tasavvurunu yansıtır, sosyal hayatın kurallarını içinde barındırır. Bireyin, milletin içine düştüğü derin duyguları terennüm eder: “Milletler türkülerini hayatlarıyla yaratır.” (Özbek, 1994, s. 33). Türkülerde beşikten eşiğe, eşikten keşiğe halkın yaşam öyküsü gizlidir. Türkülere bakıp Türk’ü görmek mümkündür. Çünkü “Türküler mitolojik dönemden günümüze uzanan uzun ince bir çizgide Türklerin sosyal, siyasal, dinî ve kültürel hayatlarının her safha ve sayfasında yer almış, önemli görevler üstlenmiştir.” (Yakıcı, 2013, s. 21).

Bu çalışmada Bitlis insanının yüreğinin derinliklerinden kopup yankılanan türküler incelenmiş ve bu türkülerde toplumun iki yapıtaşından biri olan kadının ele alınış biçimleri değerlendirilmiştir. Bilindiği gibi sözlü edebiyat üretimleri toplumun

kolektif belleğinin yansımasıdır. İncelenen türkülerde de kadının Türk toplumunun belleğindeki görüngüsünün yer aldığı tespit edilmiştir.

Türk toplumunda kadın geçmişten günümüze hem sosyal hayatta hem siyasi hayatta önemli roller üstlenmiştir. Kadın; toplum içerisindeki rollerinde farklılıklar bulunmakla birlikte erkekle denk görülmüş, insani değerler açısından eşit haklara sahip olmuştur. Eski Türk devlet geleneğinde kadın devlet yönetiminde yer alan, kağanın yokluğunda ordu yöneten ve elçi gönderip elçi kabul eden siyasi bir güçtür (Bayat, 2018, s. 21-22; Kafesoğlu, 2015, s. 141; Roux, 1989, s. 187-198). Kadının bir isme bile sahip olmadığı medeniyetlerin bulunduğu dönemlerde Türk kadınlarının kendilerine ait malı mülkü olmuştur (Kabaklı Çimen, 2008, s. 56-62; Sevinç, 2007, s. 91). Türk kültüründe kadın; ana olarak kutsanmış, eş olarak kendisine gönül verilmiş, kardeş olarak değer görmüş ve evlat olarak sevilmiştir. Türk toplumunun bu kadın algısı Bitlis türkülerinde de en veciz ve sanatlı haliyle yer almıştır.

Bitlis Türkülerinde Kadın

Bitlis türküleri Bitlis konuşma dilinin özelliklerini yansıtır ve yöre halkının duygu dünyasını içerir. Ayrıca türkülerde Bitlis ve çevresinin coğrafyası, iklimi, mimarisi, doğal güzellikleri de yer alır. Bitlis türküleri içerisinde üslup bakımından Ağrı, Muş, Van gibi komşu illere yakınlaşan bazen de Erzurum yöresi üslubunu taşıyanlar bulunmaktadır. Bağlama kültürü diğer yörelere nazaran gelişmemiş olduğu için türkülerin icrasında eşlik çalgısı olarak nefesli çalgılar¹ öne çıkar. Bitlis türküleri ilkin 1952 yılında Ankara Devlet Konservatuvarı adına içlerinde Muzaffer Sazısözen, Rıza Yetişen ve Halil Bedii Yönetken'in de bulunduğu bir araştırmacı ekip tarafından gerçekleştirilmiştir. İkinci derleme çalışması 1961'de Ankara Radyosu adına yapılmıştır. 1999'da ise Kültür Bakanlığı "Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü" Bitlis ve Ahlat Kültürü üzerine derlemeler yapmıştır. Bu esnada da derlenen Bitlis türküleri olmuştur (Çelebi, 1999, s. 163). Bitlis Türküleri ile ilgili en kapsamlı çalışma Umut Karacar'ın hazırlanmış olduğu "Bitlis Türküleri Üzerine Bir İnceleme" adlı yüksek lisans tezidir. Bu tezde TRT THM repertuarında, Ahlat Halk Türküleri² kitabında, *Rüyalar Şehri Bitlis*³ kitabında, Cesim Çelebi'nin *Vadideki Güzel Şehir* kitabında ve türkü sitelerinde dağınık halde bulunan Bitlis türkülerinin metinleri bir araya getirilmiştir.

Bu çalışmada türkü metinleri için bahsi geçen çalışmaya müracaat edilmiştir. Çalışma kapsamında yüze yakın Bitlis türküsü incelenip türkülerde kadının ele alınış biçimlerini değerlendirildi. Bitlis türküleri; doğrudan bir kadın için söylenenler, kadınların kişiliklerini ele alanlar, kadınların görünüşünü ele alanlar, kadının giyim kuşamını ve takılarını ele alanlar, kadına olan aşkı ele alanlar, kadınların yaşadıkları sıkıntıları ele alanlar, kadının toplumsal rolünü ele alanlar, kadına serzenişi içerenler ve kadın ağızlı türküler olmak üzere dokuz başlık altında tahlil edildi.⁴

Doğrudan Bir Kadını Anlatan Türküler

Türkülerde sevgilin adı çoğunlukla gizlidir. O; duruşuyla, görüntüsüyle, işvesi ve nazıyla türküde yer alır. Bazı türkülerde ise sevgilin adı açıkça söylenir. Bu ad belki

¹ Yörede zurna, dilli ve dilsiz kavallar, kartal kemiğinden yapılan çığırta türünden nefesli sazlar büyük bir ustalikle çalınır. Ayrıca kemançe (kemençe) denilen yaylı halk sazları da vardır. Bu çalgıların gövdesi ve sapı ceviz ağacından yapılır. Teller ve yay, atkuyruğu kılından yapılır. Vurmalı saz olarak da davul ve def kullanılmaktadır." (Çelebi, 1999, s. 163).

² Öcal, Mehmet (2005). *Ahlat Türküleri*. Ankara: Ertem Basım Yayın.

³ Serdar, Mehmet Törehan (2000). *Rüyalar Şehri Bitlis*. Bitlis: Bitlis Valiliği.

⁴ Benzer bir tasnif için bakınız: Bayburtlu, A. Selçuk ve Ulusoy Yılmaz, Duygu (2022). Erzurum Türkülerinde Kadın, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24, 1139-1155.

doğrudan sevgilin adı değildir, sevdiği kızın adı çıkmasın diye delikanlı ona başka bir ad ile seslenir. Bazen de sevgilinin adı doğrudan söylenir ve ilan-ı aşk edilir. Bitlis türküleri arasında da doğrudan bir kadına yakılmış veya içinde bir kadının adı geçen türküler yer almaktadır.

Bir Ahlat türküsü olan “Menşure Hanım” (Öcal, 2005, s. 124) türküsünde Menşure Hanım çeşitli yönleriyle övülür: “Elinde oya gidiyo toya / Dodağı boya Menşure Hanım / Elinde maşa gider ataşa / Gızlara paşa Menşure Hanım” Menşure Hanım güzellik ve alımlılıkta kızların paşası olarak görülür. Bir genç kız için oya yapabiliyor olmak onun becerikliliğinin göstergesidir. Menşure Hanım’ın elinde oyasının olması onun becerikliliğini, dudağında boyasının olması ise bakımlılığını gösterir. Elinde maşa ile ateşe gitmesi ise hamarat olduğuna işaret eder. Türkünün devamında “Elinde mili bülbüldür dili / Mahlenin güli Menşure Hanım.” ifadeleri yer alır. Burada da Menşure Hanım’ın tatlı dilli ve konuşkan bir kadın olduğu, bu haliyle bütün mahallenin gönlünü fethettiği söylenir. Menşure Hanım’ın övülmesine karşın mahallede bulunan Fatma, Safiye ve Zinnet Hanım’ın eksik yönleri öne çıkarılır. Böylece Menşure Hanım’ın kadınlar arasındaki üstünlüğü ortaya koyulmuş olur.

“Mendilim Dolu Yemiş” (Karacar, 2020, s. 114) adlı türküde delikanlı sevdiği Nazo isimli kızın başkası ile evlendirilmesinden dolayı duyduğu acıyı dile getirir: “Gıneyi getirdile / Bermağın batırdile / Bir gün önce Nazo’dı / Şimdi gelin dedile” ifadelerinden türkünün Nazo’ya yakıldığı anlaşılmaktadır. Bir gün önce sevdiği kız olan Nazo’nun, ertesi gün “gelin” sıfatıyla toplumdaki yerinin değişmesi, delikanlının ona yaklaşımının da değişmek zorunda olduğu anlatılır.

“Gülizar Çaydan Geçmiş” (Karacar, 2020, s. 114) türküsünde ise hem kadının hem erkeğin ismi açıkça verilir ve türkünün Gülizar’a yakıldığı anlaşılır. Gülizar’a âşık olan Memo onu her gördüğünde aklını yitirecek olur. Türküde Gülizar’ın güzelliği ve ona duyulan aşk öne çıkar: “Gülizar çaydan geçmiş / Soğuk suların içmiş / Memo rastlamış ona / Akli başından uçmuş.”

“Yollarına Bakarım” (Karacar, 2020, s. 150) adlı türküde delikanlı Meyre kıza olan aşkını anlatır: “Yollarına bakarım / Di gel gülüm Meyre / Görmezsem ah çekerim / Canım gülüm Meyre” Âşık türkünün devamında sevdiği Meyre’ye kavuşamazsa bütün memleketi yakacağını söyler.

“Dudu Dillim” (Karacar, 2020, s. 157) türküsü Dudu adlı bir kıza yakılmıştır: “Dudu'nun bağında laleler biter / Lalenin kokusu Dudu’ma yeter / Bu ayrılık bize ölümden beter.” Dudu’ya gönül verip de kavuşamayan genç ayrılık acısı çekmektedir. Türkünün sonunda gencin askere gidecek olduğu anlaşılır. Bilindiği gibi toplum nazarında askere gitmemiş olan kişi olgunlaşmamış olarak kabul edilir ve ona kız verilmez.

Kadınların Kişilik Özelliklerini Anlatanlar

Ele alınan türkülerde sevgilinin görünüşünün yanı sıra kişilik özelliklerinin de övüldüğü görülmektedir. Buna göre yiğidin gönlünü verdiği kızlar, konuşkan, yumuşak huylu, becerikli ve çalışkan kızlardır. Bu güzel huylara sahip olan kızların yanında kötü ahlaklı ve toplum tarafından beğenilmeyen kızlar da-türkülere konu edilmiştir.

“Menşure Hanım” (Öcal, 2005, s. 124) türküsünde Menşure Hanım’ın çok konuşkan, bülbül gibi şakıyan birisi olduğu söylenir: “Elinde mili bülbüldür dili / Mahlenin güli Menşure Hanım.” Aynı türküde Fatma Hanım için: “Elinde hışti sıyrıldı düştü / Mahlenin puştı Fatma Hanım.” denmektedir. Safiye Hanım ise şaşıcıdır: “Elinde testi kartoptan başı / Gözleri şaşı Safiye Hanım.” Zinnet Hanım da gezençidir: “O yanı

gazel bu yanı gazel / Mahleyi gezer Zinnet Hanım." Bu karşılaştırmalarla Menşure Hanım'ın mahallenin en güzel, becerikli kızı olduğu öne plana çıkartılır.

"Kara Gözlüm" (Öcal, 2005, s. 116) türküsünde sevgilinin ağzından bal damlayan tatlı dilli bir gönül çelen olduğu söylenir: "Çevirdi yolumu tatlı diliyle / Şeker midir şerbet midir bal mıdır bal mıdır?"

"Şu Ahlat'ın Evleri" (Öcal, 2005, s. 128) türküsünde ise çalışkan ve becerikli Ahlat kızlarına olan hayranlık dile getirilir: "Şu Ahlat'ın evleri / Büklüm büklüm yolları / Pek hoşuma gidiyor / Tezek kokan kızları / Çörek kokan kızları." Burada kızların tezek kokması çalışkanlıklarını, çörek kokması ise becerikli olduklarını işaret etmektedir.

Kadınların Görünüşlerini Anlatanlar

İncelenen türkü metinlerinin büyük bir bölümünde sevgili tasvirleri yer almaktadır. Sevgililer uzun boylu, sümbül saçlı, keman kaşlı, ak gerdanlı, ince belli, kara/ela gözlü, ok gibi kirpikleri olan kızlardır. Bitlis türkülerinde kadınların dış görünüşleriyle ilgili yapılan tasvirlerde kaşlar dikkat çekmektedir.

"Ahlat'ın Evleri Yontma Taş Olur" (Öcal, 2005, s. 73) adlı türküde Ahlat'ın kızlarının güzelliğinden bahsedilir ve onların güzelliğini ortaya çıkaran unsurun kalem kaşları olduğu ifade edilir: "Ahlat'ın evleri yontma taş olur / Gider yazı gelir yaman kış olur / Güzeldir kızları kalem kaş olur." "Bir Ay Doğar Kinarsız" (Öcal, 2005, s. 79) adlı türküde sevgilinin kara kaşlı olduğu anlaşılmaktadır: "Kaşların karasına / Mil çeker yarasına / Seni merhem dediler / Sinemin yarasına." Sürmeli karakaş burada da güzellik unsuru olarak yer alır. "Süzme Oyunu" (Karacar, 2020, s. 118) adlı türküde de delikanlı orta boylu, kara kaşlı bir güzelin aklını başından aldığı söyler: "Aklımı başımdan aldı / Orta boylu bir kara kaş."

"Kara Gözlüm" (Öcal, 2005, s. 116) türküsünde sevgili; gül yüzlü, kara keman kaşlı ve uzun kirpikli bir güzel olarak tasvir edilir: "Gönül dağı gül yüzüne tenine / Gidem görem kara kaşlar yay mıdır? / Kirpikleri ok eylemiş sineme." Böyle bir güzeli gören delikanlı acaba hayal veya rüya mı görüyorum diyerek gözlerine inanamaz. "Dağdan Kestim Değenek" (Öcal, 2005, s. 94) adlı Ahlat türküsünde sevgilinin güzelliği tasvir edilirken kirpiklerinin kaşına değdiği söylenir: "Su gelir daşa değer / Kirpikler kaşa değer." Kirpiklerin uzun olması sevgilinin güzelliğini arttırmaktadır.

Bitlis türkülerinde sevgilinin güzelliğini öne çıkaran kaşların yanı sıra ikinci olarak gözler tasvir unsuru olarak kullanılır. "Çıranın Burnu" (Öcal, 2005, s. 86) adlı türküde âşık olan genç "Ele bir yar sevmişem / Kaşı gözü karadır." diyerek kara gözlü, kara kaşlı bir kıza gönül verdiğini anlatır.

"Hele Düğme Düğmelendi" (Öcal, 2005, s. 112) türküsünde ise sevgiliden bahsedilirken onun sürmeli ve ela gözleri olduğu söylenir: "Su gelir taşa değer / Hele düğme vay vay düğmelendi / Kirpikler kaşa değer / Ela gözler vay vay sürmelendi / Öyle bir yar sevmişem / Hele düğme vay vay düğmelendi / Yeddi kardaşa değer / Ela gözler vay vay sürmelendi." Bu ela gözlü güzelin yedi tane de kardeşi vardır.

"Tut Ağacı Merdiven" (Karacar, 2020, s. 127) türküsünde delikanlı gönül verdiği kızın gözlerinin çakır olduğunu söyler: "Çarşıdan aldım bakır / Yosmam gözlerin çakır / O çakır gözlerine / Kurban olsun bu fakir." Sevgilisinin çakır gözlerine vurulan genç aşkı uğruna kurban olmaya hazırdır. "Papuri Oyunu Türküsü" (Karacar, 2020, s. 113) adlı türküde gönül verilen sevgilinin kara gözlü ve uzun boylu olduğu anlaşılmaktadır: "Güzel kızın ismi ne / Kara gözlü bir suna."

“Yollarına Bakarım” (Karacar, 2020, s. 150) adlı türküde de Meyre kıza âşık olan delikanlı onun uzun boyundan hayranlıkla söz eder: “Boyun selvinin dalı / Fidan gülüm Meyre.” Boyunun uzun olması güzellik ölçütleri arasında yer almıştır.

Sevgiliye dair güzellik vasıflarının sıralanmasında saçlar da önemli yer tutar. Sevgilinin boynuna bağlanan kement olarak tasvir edilen saçlar Bitlis türkülerinde de kendine yer bulmuştur. “Bitlis’in Yolları Bükülür Gider” (Karacar, 2020, s. 101) adlı türküde delikanlı sevdiği kıızı tasvir ederken saçlarından ve gerdanından bahseder: “Bitlis’in yolları bükülür gider / Zülûf ak gerdana dökülür gider.” Sevgilinin saçları tıpkı Bitlis’in yolları gibi uzun ve kıvrım kıvrımdır. Uzun saçlar sevgilinin ak gerdanına dökülmektedir. Burada sevgilinin güzellik ölçütü uzun ve dalgalı saçlı olmak, ak gerdanlı olmaktır.

“Bizim Bağlar” (Öcal, 2005, s. 81) adlı Ahlat türküsünde sevdiği kıızı tasvir eden delikanlı kızın zülûflerinin sıra sıra olduğunu söyler: “Zülûf sıra sıradır”. Ayrıca türkünün devamında kızın beyaz tenli olduğu anlaşılmaktadır: “Bir kız gördüm ağarır / Bahçe sökmüş bağ arır.”

“Kız Saçların Saçların (Şinanay)” (Öcal, 2005, s. 123) türküsünde delikanlı sevdiğine: “Kız saçların iki kat / yar yar yar aman / Bir katını bana sat.” diyerek beğenisini dile getirir. Sevgilinin gür saçları aynı zamanda örgülüdür. Genç “Kız saçların kim ördü.” sözüyle örgülü saçın sevdiğine yakıştığını ima eder. “Kayada Laçın Oynar” (Öcal, 2005, s. 118) adlı türküde de âşık, sevgilisinin saçlarının salınışını tasvir eder: “Yar salınıp gezende / Dalında saçı oynar.”

“Yoncalar Hanım Yoncalar” (Karacar, 2020, s. 100) adlı türküde sevdiği kıza doğrudan seslenemeyen âşık “beli inceler” diyerek bütün kızlara hitap eder: “Orda yorganın olum / Sarmaya beli inceler.” Bu ifadelerden bir kızın güzellik ölçütleri arasında belinin ince olmasının yer aldığı anlaşılmaktadır.

Bitlis türkülerinde dış görünüşle ilgili güzelliklerin tamamına yakınında kızların doğal güzellikleri dikkat çeker. Ancak “Menşure Hanım” (Öcal, 2005, s. 124) türküsünde düğüne giden Menşure Hanım’ın dudağında boya vardır: “Elinde oya gidiyo toya / Dodağı boya Menşure Hanım.” Dudaklarının boyalı olması Menşure Hanım’ın bakımlı bir kadın olduğunu gösterir. Türküde Menşure Hanım’ın doğal güzelliğinden bahsedilmemekle birlikte, onun bakımlı olması bulunduğu ortamlarda dikkati üzerine çektiğini anlatır.

Kadınların Giyim Kuşamını ve Takılarını Anlatanlar

Bir önceki başlıkta kadınının / sevgilinin doğal güzelliğinin kaş, göz, saç, boyun, bel gibi unsurlarla ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Bu güzellik algısının tasviri çeşitli takılarla ve giyim kuşam malzemeleri ile de yapılmış ve türkülere yansımıştır. Bir gelinin, bir sevgilinin üstünde taşıdığı takılar onun hem güzelliğini ortaya koymakta, hem de Bitlis’te gündelik hayatında veya özel günlerde kadının giyimine dair bilgileri vermektedir.

Gerdanlık bir kadının boynunu süsleyen en alımlı takılardan biridir. “Ahlat’ın Evleri Yontma Taş Olur” (Öcal, 2005, s. 73) adlı türküde Ahlat’ın güzel kızlarının gerdanlık taktığı söylenmektedir: “Ahlat’ın önünde büyük meydanlık / Güzeldir kızları takar gerdanlık.” Gerdanlık Ahlat kızlarının güzelliğine güzellik katan bir takıdır. “Kayada Laçın Oynar” (Öcal, 2005, s. 118) türküsünde de delikanlı sevdiği kıza altından gerdanlık yaptıracağını söyler: “Altını bozdurayım / Gerdana dizdireyim.” Bu dizelerden de anlaşıldığı üzere gerdanlık altından daha değerli bir hediye olarak kabul edilmektedir.

“Bağa Gel Boyun Görem” (Karacar, 2020, s. 120) türküsünde: “Bağa gel boyun görem / Kolçaklı kolun görem.” dizeleri ile “Bu Dere Buz Bağlamış” (Öcal, 2005, s. 84) adlı Ahlat türküsünün nakaratını oluşturan “Sevdan beni aldı yar / Kolları dolu mercan.” dizeleri sevgilinin boynundan başka süslenen yerinin kolları olduğunu anlatmaktadır. Kalın bilezik olarak tanımlanan kolçak bir anlamda sevgilinin bileğinin zarifliğini ortaya çıkartacak bir takıdır.

“Kemerini Takmış Beline” (Karacar, 2020, s. 156) adlı türküde ise kızın güzelliği ince beline takılan kemerle ön plana çıkartılmıştır. Kız ince beline kemer taktığı kemerin arasına da gül takmıştır. Bu güzelin omzunda da şalı vardır: “Kemerini takmış beline (Anası kurban olsun) / Gülüne de gülüne / Şalını giymiş çıkmış düze.” Kızın giyimi kuşamı güzelliği ile bütünleşip onu göz alıcı kılmaktadır.

“Bitlis’in Yolları Bükülür Gider” (Karacar, 2020, s. 101) adlı türküde sevgili tasvir edilirken kullandığı takılardan bahsedilir. “Edalı gelin elleri koynunda / Hızmalı gelin halhallı gelin”. Sevgilinin gelin olurken hızma ve halhal taktığı anlaşılmaktadır.

“Tut Ağacı Merdiven” (Karacar, 2020, s. 127) adlı türküde sevgilinin kulaklarında sallanan küpelerin sanki “gel, gel” diye davet ettiği söylenir: “Dama çıkmış el eder / Küpesi gel gel eder.” Diğer türkülerin aksine burada küpeler sevgilinin güzelliğini tasvir etmekten ziyade, onun da delikanlıda gönlü olduğunu anlatmak için araç olarak kullanılmıştır. Kendisine el eden sevgilinin küpeleri de davetkârdır.

“Yeşil Sütey Yaylası” (Öcal, 2005, s. 131) türküsünde sevgilinin kumaş fistan giydiği söylenir: “Kız fistanın kumaştan / Çıkardın meni baştan.” Fistanın kumaştan olması onun dökümlü oduğuna işaret eder ki sevgilinin yürüdükçe edasını, işvesini göstermesinde etkilidir. O salındıkça salınan fistanı delikanlının aklının başından gitmesine sebep olduğu görülmektedir.

“Deli Kız Sinin Geliyor” (Karacar, 2020, s. 156) türküsünde bir geline takdim edilen hediyeler sıralanır. Bunlar içerisinde leçek (yazma), kolçak ve kalloş (Bir çeşit pabuç) yer alır. Deli kıza sinisinin geldiğini ve sinide bu hediyelerin yer aldığını söylerler ancak sini bir türlü gelmez. Bu türküde bir geline giden hediyeler arasında nelerin yer aldığı, kadınların kullanım eşyaları görülebilmektedir.

Kadına Olan Aşk Anlatanlar

“Bağa Vardım Nar İçin” (<https://www.repertukul.com/BAGA-VARDIM-NAR-ICIN-219>) adlı türküde delikanlı sevgiliye olan aşkını şu şekilde ifade eder: “El vurma diz kırma yüreğim yaralı / Beni baştan çıkartan o göz karalı.” Aşk ateşine düşen delikanlı sevgilisinin talipleri olduğunu görüp iyice yanar: “Bağa vardım budanmış ben yandım yar yandım / (ah) Güle bülbül dadanmış.”

“Bir Ay Doğdu Iraktan” (Karacar, 2020, s. 103) türküsünde aşk acısı çeken delikanlı sevdiğine kavuşamamıştır. İçindeki aşkı öylesine derindir ki yedi yıl geçse dahi sevdiğini unutmayacağını söyler: “Yedi yıl hasret çeksem meralım / Men seni unutmenem.” Bilindiği gibi yedi sayısı tamamlama ve olgunluk sayısıdır. Türküde yedi sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılmıştır ve uzun bir ayrılık sürecini işaret etmektedir.

“Bu Dağın Karı Menem” (Karacar, 2020, s. 114) türküsünde delikanlı sevdiği kıza “Dağdan geldim yorgunam / Mende sana vurgunam.” diyerek aşkını ilan eder. “Yüksek Konağın Gelini” (Karacar, 2020, s. 116) adlı türküde bir kıyı görüp ona gönül veren delikanlı: “Düştümler ellerin diline / Bu Ahlat’ın ellerine / Kız gel bana sevdim seni.” diyerek aşkını ifade eder.

“Süzme Oyunu” (Karacar, 2020, s. 118) türküsünde gönlünü bir güzele kaptıran delikanlı sevdiğinin onu kendisine vermeleri halinde yoluna öleceğini söyler: “Göklere yıldız serseler / Yar sevgin beni örseler / Canımı kurban ederim / Yar seni bana verseler.” “Hele Düğme Düğmelendi” (Öcal, 2005, s. 112) adlı Ahlat türküsünde delikanlı sevdiği kıza olan hürmetini ve aşkını “Öyle bir yar sevmişem / Azizdir başa değer.” ifadeleri ile dile getirir.

“Bu Dere Buz Bağlamış” (Öcal, 2005, s. 84) türküsünde sevdasını sevgilisine ilan eden genç artık kavuşma ihtimalinin de kalmadığını söyler: “Bu dere kaldı kar / Sevdan beni aldı yar / İkimizin sevdası / Kıyamete kaldı yar.” Gencin böyle düşünmesinin nedeni sevdiği kızın başkası ile evlendirilmiş olmasıdır: “Beni bir gelin vurmuş / Yaramı kız bağlamış” ifadelerinden de anlaşılacağı gibi gencin sevdiği kız artık gelin olmuştur.

“Ahlat'ın Başındayım” (Karacar, 2020, s. 114) adlı türküde henüz on altı yaşında olan bir genç gül gibi güzel bir kıza gönlünü kaptırır: “ Ahlat'ın başındayım / On altı yaşındayım / Kınamayın vay dostlar / Gül kızın peşindeyim.” Küçük yaşta aşk ateşi ile yanan genç beni kınamayın diyerek içinde bulunduğu müşkül durumu izaha çalışır.

“Şu Dağları Aşabilsem” (Karacar, 2020, s. 114) türküsünde Bitlis Tatvan'da bir kıza gönlünü kaptıran gencin itirafı yer alır: “Şu Tatvan'ın bağlarına / Âşık oldum kızlarına / İçinde bir sevdiğim var / Ne olur güzel gel yanıma.” Aşkını dile getiren genç sevdiğinden karşılık beklemektedir.

Kadına Olan Sitemi Anlatanlar

“Meral Oyunu Türküsü”nde (Karacar, 2020, s. 114) bir güzele gönül veren delikanlı, güzel kızın kendisini kalbinden yaraladığını dile getirir: “Can gülüm can kal eylen eylen eylen / Vurdun beni yaralı canım bülbülüm gel.” Delikanlı sevdiği kıza kendisini aşk oku ile vurup yaraladığı için sitem eder.

“Mendilim Dolu Yemiş” (Karacar, 2020, s. 114) türküsünde delikanlı sevdiği kızın kendisine selam yolladığını ama kendisinin gelmediğini söyleyerek ona sitem eder: “Mendilim dolu yemiş / O yar bana yollemiş / Selamı baş üstüne / Niye özü gelmemiş” Türkünün devamında delikanlı acı gerçeği dile getirir, sevdiği kız başkasına gelin edilmiştir: “Başını bağladile / Oturop ağladile / Gelin gidecağ diye / Yüreğim dağladile.” Sevdiğinin evlendirilmesiyle birlikte içi yanan delikanlı yaşadığı acıyı “Yüreğimi dağladılar!” diyerek dile getirir. Delikanlı sevdiği kıza kaybetmenin yanı sıra kızın gelin olup gittiği yerde cefa çekeceğini de düşünüp dertlenir: “Gineyi koyun tase / Bu gece girin yase / Kaynenesi zalımdır / Alır kıza kafese.” Burada hem başkasına gelin olup giden sevgiliye hem o sevgilinin anne babasına hem de gelin olunan eve karşı derin bir sitem duygusu dile getirilir.

“İndim Çamın Dibine” (Karacar, 2020, s. 137) adlı türküde sevdiğine kavuşamayacağını anlayan delikanlı kahrolur. Sevdiğinin dikkatini çekmek için son vasiyetini verir. Buna göre sevdiğinin arkadaşı olan kızlardan altın saplı kazma ile kendisi için derin bir mezar kazmalarını ve mezara gül suyu dökmelerini kendisini gömdükten sonra da sevdiği kızın imamlığında cenaze namazını kılmalarını söyler: “Kazın kazın derin olsun / Gül suyunan serin olsun / Kızlar kılsın namazımı / Sevdiğim kız imam olsun.” Burada âşık belli ki gerçekleşmeyeceğini bildiği ve dinî uygulamaların dışında olan bu vasiyeti ile sevdiği kıza sitem ederek onun dikkatini çekmeyi arzular.

Bitlis türkülerinde kadınlara yapılan sitemlerin büyük çoğunluğu sevgilinin delikanlının aşkına karşılık vermemesinden kaynaklanmaktadır. “Gel Şimdi Dilber” (Karacar, 2020, s. 159-160) adlı türküde ise delikanlı kendisine meyletmeyen sevgiliye sitemde bulunur: “Yeter Allah'ın seversen / Gel şimdi dilber gel şimdi / Hasretinden

ciğerlerim eridi şimdi eridi / Can seni görmezse eğer / Ne rahmin ne tesellin var / Bencileyin seni seven / Bu şimdi dilber bu şimdi." Sevdiğine kalbini açan delikanlı olumsuz cevabı alınca sevda derdine gark olur ve aşkının derdinden beni kurtar diyerek yardımını yine sevgiliden umar. Gönlü sevda ile tutuşan delikanlı içinin yangını ile sevdiğine beddua eder: "Ben gidince engellerde / Kal şimdi dilber kal şimdi."

"Bu Dere Buz Bağlamış" (Öcal, 2005, s. 84)adlı türküde ise âşık kendisini derde salan geline sitem eder: "Beni bir gelin vurmuş / Yaramı kız bağlamış." Aynı türküde bir Çerkez kızı ile evlendiğini ama nazını çekemediğini söyler: "Aldım Çerkez kızını / Çekemedim nazını" Akli sevdasında kalan âşık mutlu olmayı öte dünyaya bırakmıştır.

"Bir Ay Doğar Kinarsız" (Öcal, 2005, s. 79) türküsünde amcasının kızına gönül verip karşılık bulamayan delikanlı "Çekmecemin kilidi / Üstünü gül bürüdü / İnanmaz emmim kızı / Beni üzdü yürüdü." diyerek sitem eder. "Bu Dağın Karı Menem" (Karacar, 2020, s. 114) türküsünde de sevgilisinden karşılık bulamayan bir delikanlının sitemi görülür: "Geçme kapım önünden / Çoktan sana dargınam."

"Su Gelir Ark Uyanır" (Öcal, 2005, s. 125) adlı türküde sevdiğinden karşılık bulamayan âşık "Ayva gibi sarardım / Din iman yok mu sende." diyerek sevdiği kıza sitem eder. "Çıranın Burnu" (Öcal, 2005; 86) adlı türküde aşkıdan küle dönen yiğit: "Severem bilmez misen / Yana yana kül oldum / İmana gelmez misen." diyerek sitemini dile getirir.

Kadınların Yaşadıkları Sıkıntıları Anlatanlar

Türkülerde kadınların ayrılık ve gurbet, küçük yaşta zorla evlendirilmeleri ve sevdiği adam yerine başkasıyla zorla evlendirilmeleri gibi sebeplerle sıkıntılar yaşayıp acı çektiği ifade edilmektedir. "Bitlis'in Dağlarında" (Karacar, 2020, s. 98) adlı türküde bir erkek Bitlis'in kalesinden ağlayan yârini gördüğünü söyleyip onu teselli eder. Ağlayanın kadın olduğu "nazlı yârim" seslenişinden anlaşılmaktadır. Nazlı olma sıfatı türkülerde kadınlara yakıştırılmıştır: "Kaleden gördüm yâri / Oturmuş ağlar zari / Ağlama nazlı yârim / Sızlama nazlı yârim." Burada kadının derdi açıkça dile getirilmemiştir ancak ayrılık acısından dolayı ağladığına hükmedilebilir çünkü sevdiği erkekten ayrı bulunmaktadır.

"Bitlis'in Yolları Bükülür Gider" (Karacar, 2020, s. 101) adlı türküde delikanlı sevdiğinin ellerinin koynunda kaldığını söyleyerek onun sıkıntı çektiğini ima eder: "Edalı gelin elleri koynunda / Hızmalı gelin halhallı gelin" nakaratında açıkça bir sıkıntıdan bahsedilmese de sevgilinin ellerinin koynunda olması onun yaşadığı sıkıntıyı ve çaresizliğini ortaya koymaktadır. Türküde geçen "Mevla yazmayınca şerbet içilmez." ifadesi bu derdin sevdiğine kavuşamamaktan kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi şerbet, kız istemenin ardından olumlu yanıt alındıktan sonra içilmektedir. Anlaşılan kızın ailesi onu sevdiğine vermemiştir.

"Bin Naz İle Bağladılar Başını" (Karacar, 2020, s. 105) adlı türküde küçük yaşta zorla evlendirilen bir kız ile bu duruma çok üzülen annesinin karşılıklı söylemeleri yer alır. Kızın annesi "Bin naz ile bağladılar başını / Al yağlığı sil gözünün yaşını." diyerek kızının sıkıntılı bir durum içinde olduğunu belirtir.

"Ahlat'ın Evleri Yontma Taş Olur" (Öcal, 2005, s. 73) türküsünde sevdiğine kavuşup gelin olanlar söyledikçe henüz muradına erememiş, sevdiğine kavuşamayıp hasret ile yanmakta olan kızların ağladığı ifade edilmektedir: "Ahlat'ın etrafı dumanlı dağlar / Gelinleri söyler kızları ağlar." Kızları ağlatan ayrılık acısıdır.

Kadınların Toplumsal Rollerini Anlatanlar

Türkülerde kadın daha çok sevgili, gelin, yâr olarak yer alır ancak anne, kız kardeş, kaynana ve görümce olarak yer aldığı da görülmektedir. “Bitlis’in Dağları” (Karacar, 2020, s. 105) adlı türküde yâr ananın önüne geçer. Türküde yer alan “Anadan geçilir yardan geçilmez.” ifadeleri aşkın insana en zor şeyi bile yaptıracağını gösterir. Aynı türküde geçen “Kaleden kaleye taş men olaydım / Bacısı güzele kardeş olaydım.” ifadelerinde ise kadının toplumsal rollerinden olan kız kardeş olma yönü öne çıkar. “Bin Naz İle Bağladılar Başını” (Karacar, 2020, s. 105) adlı türkü anne ile kız arasındaki söylemlerden oluşur. Türküde kadının anne, kız, görümce rollerine yer verilir. Anne evladını düşünen onun için çırpınan kadındır: “Kızım seni gelin beni melül ettiler.” Görümce ise kızın evleneceği delikanlının kız kardeşidir ve düğün hazırlıkları yapmaktadır: “Görümcesi odasını düzeltir.”

“Ordumuz Gitti Muş’a Dayandı” (Karacar, 2020, s. 108) adlı türkünün nakarat kısmında asker annesine seslenir: “Ağlama anam belki gelirem / Eğer ölmezsem seni görürem.” Orduda ve gurbette olan bir askerin aile fertleri içerisinde sadece annesine seslenmesi annenin toplum tasavvurundaki yerini göstermesi açısından önemlidir. “Değirmen Üç Dolaşır” (Öcal, 2005, s. 89) adlı türküde muhtemelen askerde olan bir genç annesinden mektup aldığını ve anadan gelen bu mektup aziz olduğu için öpüp başına koyduğunu söyler: Anamdan mektup gelmiş / Aman da gardaşım / Azizdir başa değer.” Anneden gelen mektubun aziz olması annenin azizliği ile ilgilidir.

“Gülüm Bizim Bağın Başını” (Öcal, 2005, s. 104) adlı türküde delikanlı gönül verdiği kızın annesinin zalimliğinden bahseder: “Gülüm benim yârim çok güzel / Gülüm ne zalim anası var” bu ifadelerden de anlaşılmalıdır ki bir anneden kızını almak kolay değildir. Bunu başarmak için delikanlı kendini ispatlamak durumundadır. “Mendilim Dolu Yemiş” (Karacar, 2020, s. 114) adlı türküde de kadının kaynanalık rolüne dikkat çekilir. Delikanlının evlendirilen sevgilisinin kaynanasının zalim bir kadın olduğu söylenir: “Kaynenesi zalımdır / Alır kızı kafese.” Toplum tasavvurunda kaynana genelde olumsuzluklarla bütünleştirilmiş bir kişi olarak algılanır. Bu iki türküde de bu algı ile doğru orantılı bir yaklaşım söz konusudur.

“Ahlat’ın Evleri Yontma Taş Olur” (Öcal, 2005, s. 73) adlı türküde kadın gelin ve kız olma rolü ile yer alır: “Ahlat’ın etrafı dumanlı dağlar / Gelinleri söyler kızları ağlar.” Sevdiğine kavuşan gelinler söyledikçe henüz sevdiklerine kavuşamayan kızlar ağlamaktadır.

Kadın Ağızlı Türküler

Ahlat yöresine ait olan “Gülüm Bizim Bağın Başını” (Öcal, 2005, s. 104) adlı türkü bir kadının eşine veya yavuklusuna olan aşkını dile getirir: “Gülüm öyle göynüm ister ki / Gülüm gaynımın gardaşını.” Kadının bu söylemine karşılık sevdiği adam: “Gülüm benim yârim çok güzel / Gülüm ne zalim anası var” diyerek cevap verir. Verilen cevaptan anlaşıldığına göre birbirine “gülüm” diye hitap eden iki âşık henüz birbirine kavuşmamıştır. “Bin Naz İle Bağladılar Başını” (Karacar, 2020, s. 105) türküsü anne kızın karşılıklı söylemlerinden oluşan kadın ağızlı bir türküdür. Yaşı küçük olan kızı ağabeyi birisi ile nişanlar. Kızın annesi ve babası bu duruma razı değildir ancak oğullarına karşı gelemesler. Bu evliliği istemedikleri söyleseler de kızın ağabeyi ben bir kere söz verdim deyip diretir. Annesi zorla evlendirilen kızına “Kızım seni gelin beni melül ettiler / Kızım başan gam leçeği örttüler.” diyerek ağlar. Kızı da “Ağlama anam belki gelirim / Eğer ölmezsem seni görürüm.” diyerek annesini teselli eder. Bu nakarat “Ordumuz Gitti Muş’a Dayandı” adlı türküde de yer almaktadır.

“Kınayı Getir Aney” (Karacar, 2020, s. 105) adlı türküde gelin olan kız, kına gecesinde annesine “Kınayı getir aney / Parmağın batır aney / Bu gece misafirem / Koynunda yatır aney” diyerek uzak yere gelin gittiğini ve son kez annesiyle zaman geçirmek istediğini söyler. Türkünün devamında evliliğin aşk evliliği olduğu ve kızın sevdiği için evinden uzaklara gelin gittiği anlaşılır.

“Yoldan Geçen Yolcu Kardeş” (Karacar, 2020, s. 118) türküsünde bir gelin yolcuya sorar: “Yoldan geçen yolcu kardeş / Eylen bir sual sorem sana / Sorem de muradım alem / Men mi güzelem gız mı güzeldir.” Yolcunun kız güzel, demesi üzerine içlenen gelin “Kız ile gelini bir mi tutarlar / Kız dururken kimse bağmez geline.” diyerek sitem eder.

“Avig Yolu İncedir” (Karacar, 2020, s. 119) adlı türkü de kadın ağızlı türküler arasında yer alır. Gurbete giden eşini merak eden kadın eşinden haber alamamanın sıkıntısını yaşar. Eşini özlediğini doğrudan söylemesi ayıp karşılanacağı için bu özlemi “Öyle bir özlemişim oy oy / Kaynımın kardaşını” diyerek ifade eder.

“Oynama Yorulursun” (Karacar, 2020, s. 145) türküsünde kız sevmediği biri ile evlenmeyeceğini açıkça söyler: Odun attım mutvağa / Su doldurdum bardağa / Men avratlık etmenem / Senin gibi hottaga.” Kadın kendine denk olmayan erkeği reddetmektedir. Bu ifadeler bize kadının eş seçimi konusunda özgür iradesi ile karar verebildiğini, istemediği kişiyi reddetme yetkinliğine sahip bulunduğunu göstermektedir.

Sonuç

Hayatın aynası olan türküler, halkın ortaklaşa meydana getirdiği sözlü ve ezgili halk edebiyatı ürünüdür. Türküler, çoğu kültür ürünü gibi milletin tarih sahnesinde var olduğu süreçle koşut bir geçmişe sahiptir. Toplumda iz bırakan olaylar veya derin hislenmeler üzerine yakılan türküler; aşk, ölüm, seferberlik, doğal afetler, vatan savunması gibi olay ve durumları en içten ve içli bir biçimde aktarır. Türkülerde toplumun hayata bakış açısı, hayatı algılayış tarzı birer nakış gibi işlenir.

Türkü içinden çıktığı toplumun öz değerlerini aktarmasının yanı sıra fertleri ve toplulukları bir araya getirme gibi önemli bir işlev yürütmektedir. Bu bakımdan türkülerin işlediği tema ve motiflerin irdelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmada Bitlis türkülerinde ideal kadının güzellik ve zarafet timsali, güzel ahlaklı, zorluklarla mücadele konusunda güçlü, becerikli kadın olduğu tam tersi özellikler taşıyan kadınların ise toplum tarafından eleştirilen kadınlar olduğu ortaya konulmuştur.

İnceleme neticesinde doğrudan belli bir kadına hitaben söylenen türküler, kadınların görünüşünü ele alanlar, kadınların kişilik özelliklerini ele alanlar, kadının giyim kuşamını ele alanlar, kadına olan aşkı ele alanlar, kadınların yaşadıkları sıkıntıları ele alanlar, kadınların toplumsal rollerini ele alanlar, kadına serzeniş içerenler ve kadın ağızlı türküler olmak üzere dokuz başlık belirlenmiştir. Türkülerde kadına bakış kadının Türk kültüründeki yeri ile örtüşmektedir.

İncelenen türkülerde kadınlar; fiziki özellikleri, giyim kuşamı, kullandıkları aksesuarlar, kişilik özellikleri, toplum içerisinde üstlendikleri farklı roller ile yer almaktadır. Kaşları, gözleri ve saçları kadının güzelliğini öne çıkaran bedene ait önemli unsurlardır. Kadının tatlı dilli, güler yüzlü ve sevecen oluşu; el işlerinde becerikli, mutfakta hamarat olması, güzel ve alımlı olması, sıkıntılara göğüs germesi gibi hususlar onun toplum içinde yüceltilmesini sağlamıştır. Türkülerde kötü huylu olma, beceriksiz olma, çirkin olma, sıkıntılar karşısında güçsüz olma gibi durumlar ise bir kadının yerilmesine neden olan hususlar olarak yer almaktadır. Kadının delikanlının aşkına karşılık vermemesi ise onlara yapılan sitemin ana kaynağını oluşturmaktadır. Kadınlara toplum içinde atfedilen gelin, görünce, anne, kaynana gibi roller de Bitlis türkülerinde

kendine yer bulmuştur. Diğer taraftan Bitlis'te geçiş dönemlerinde ve gündelik hayatta kadınların giyimine, taktığı takılara ve gelirken aldığı hediyelere kadar pek çok noktada bilgilerin türkülerde işlendiği görülmektedir. İncelenen türkülerde kadının toplum içerisinde önemli bir yeri olduğu vurgusu öne çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Alptekin, A. B. (2004). *Âşık Veysel. Türk'üz Türkü Çağırırız*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, A. B. ve Sakaoglu, S. (2006). *Türk Saz Şiiri Antolojisi (14 ve 21. Yüzyıllar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayat, F. (2018). *Türk Kültüründe Kadın Şamanlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayburtlu, A. S. ve Ulusoy Yılmaz, D. (2022). Erzurum Türkülerinde Kadın. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 1139-1155.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Su Yayıncılık.
- Çelebi, C. (1999). *Bitlis Vadideki Güzel Şehir*. Ankara: Betav Yayınları.
- Dizdaroglu, H. (1968). Halk Şiirinde Türkler. *Türk Dili ve Edebiyatı Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, 207, 186-293.
- Durbilmez, B. (2007). *Âşık Tarzı Şiirlerde Sözlü Tarih (Kayserili ve Yozgatlı Âşıkların Şiirlerinden Örneklerle). II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)- Bildiriler*. Kayseri: ERÜ Yayınları, 299-317.
- Durbilmez, B. (2018). *Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Durbilmez, B. (2019). *Türk Kültür Coğrafyası Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Ekici, M. (2013). *Türkü İncelemelerinin Yöntemi Üzerine Bir Değerlendirme. Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri I*. Sivas: Es Ofset Matbaacılık.
- Gazimihal, M. R. (1929). *Şarkî Anadolu Türküleri ve Oyunları*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Kabaklı Çimen, L. (2008). *Türk Töresinde Kadın ve Aile*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2015). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karacar, U. (2020). *Bitlis Türküleri Üzerine Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Kaşkarlı Mahmut (1992). *Divanü Lûgat-it Türk* (Haz. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2001). *Halk Şiirinde Tür Şekil Makam*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öcal, M. (2005). *Ahlat Türküleri*. Ankara: Ertem Basım Yayın.
- Öncü, A. (2011). *Trabzon Türküleri (Tasnif İnceleme Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Özbek, M. (1994). *Folklor ve Türkülerimiz*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- <https://www.repertukul.com/BAGA-VARDIM-NAR-ICIN-219> [Erişim tarihi: 05.08.2022].
- Roux, J. P. (1989). Orta Çağda Türk Kadını. *Erdem*, 13, 187-198.

- Sarısözen, M. (1962). *Türk Halk Musikisi Usulleri*. Ankara: Resimli Posta Matbaası.
- Serdar, M. T. (2000). *Rüyalar Şehri Bitlis*. Bitlis: Bitlis Valiliği.
- Sevinç, N. (2007). *Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.
- Şahin, V. (2011). Kültürel Bellek Mekânı Olarak Türküler. *Kültürümüzde Türkü Sempozyumu Bildirileri I*. Sivas: Es Ofset Matbaacılık.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yiğit N. H. (2022). Türkülere Yansıyan Yönleriyle Askerlik Sistemi. *Çeşm-i Cihan Dergisi*, 9(2) , 2-32.